

УДК 342.7:343.352(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.43>

ПРАВА ЛЮДИНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ворон Д.Л.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ворон Д.Л. Права людини у сфері запобігання корупції: проблеми реалізації та перспективи розвитку.

У статті досліджено взаємозв'язок між правами людини та корупцією у сучасному суспільстві. Аналізується двоякий характер цього взаємозв'язку: з одного боку, корупційні дії безпосередньо порушують фундаментальні права людини, обмежуючи рівний доступ до державних послуг, справедливого правосуддя та економічних можливостей; з іншого боку, ефективна боротьба з корупцією неможлива без дотримання та захисту прав людини. Розглянуто правовий статус особи в Україні в контексті антикорупційної діяльності та його законодавче закріплення.

Автором проаналізовано міжнародні документи щодо забезпечення прав осіб, які постраждали від корупційних дій, зокрема статті Конвенції ООН проти корупції, що стосуються відшкодування збитків, захисту потерпілих та їх права на доступ до правосуддя. Виявлено та охарактеризовано основні фактори, що визначають сучасний стан реалізації прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні: низька активність громадян, зумовлена недостатнім рівнем правової культури; неефективність інститутів самоорганізації; відсутність належного інституту підзвітності посадових осіб; обмежена участь громадськості в законотворчому процесі; недостатня правова освіта громадян; неналежний рівень незалежності преси; низьке матеріальне забезпечення державних службовців.

На основі аналізу встановлено, що незважаючи на розвинуту національну законодавчу базу та ратифікацію міжнародних документів, механізми забезпечення прав громадян у сфері протидії корупції перебувають на початковому етапі формування. Обґрунтовано, що ефективна протидія корупції можлива лише за умови комплексного підходу, який включає посилення прозорості влади через розвиток громадянського суспільства, формування антикорупційної свідомості, створення системи соціальних гарантій для державних службовців та стимулювання розвитку прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції. Особливу увагу приділено ролі незалежних ЗМІ та громадських організацій у протидії корупційним проявам та захисті прав осіб, які постраждали від корупційних дій.

Ключові слова: права людини, корупція, правовий захист, громадянське суспільство, антикорупційна діяльність, правова культура, правосвідомість, міжнародно-правові механізми.

Voron D.L. Human rights in the field of corruption prevention: problems of implementation and prospects for development.

The article examines the relationship between human rights and corruption in modern society. The dual nature of this relationship is analyzed: on the one hand, corrupt actions directly violate fundamental human rights, limiting equal access to public services, fair justice and economic opportunities; on the other hand, effective fight against corruption is impossible without respect and protection of human rights. The legal status of a person in Ukraine in the context of anti-corruption activities and its legislative consolidation are considered.

The author analyzes international documents on ensuring the rights of persons who have suffered from corrupt actions, in particular, articles of the UN Convention against Corruption, relating to

compensation for damages, protection of victims and their right to access to justice. The main factors that determine the current state of the implementation of citizens' rights and freedoms in the field of preventing and combating corruption in Ukraine are identified and characterized: low activity of citizens due to an insufficient level of legal culture; ineffectiveness of self-organization institutions; lack of a proper institution of accountability of officials; limited participation of the public in the law-making process; insufficient legal education of citizens; inadequate level of independence of the press; low material support of civil servants.

Based on the analysis, it was established that despite the developed national legislative framework and ratification of international documents, mechanisms for ensuring citizens' rights in the field of combating corruption are at the initial stage of formation. It is substantiated that effective counteraction to corruption is possible only with a comprehensive approach, which includes strengthening the transparency of government through the development of civil society, the formation of anti-corruption awareness, the creation of a system of social guarantees for civil servants and stimulating the development of citizens' rights and freedoms in the field of preventing corruption. Particular attention is paid to the role of independent media and public organizations in combating corruption and protecting the rights of persons affected by corruption.

Key words: human rights, corruption, legal protection, civil society, anti-corruption activities, legal culture, legal awareness, international legal mechanisms.

Постановка питання. Корупція є однією з найбільш серйозних загроз для демократії, правової держави та прав людини в сучасному світі. Вона підриває основи суспільного устрою, зменшує довіру громадян до державних інституцій та перешкоджає економічному розвитку країни. Особливо небезпечним є взаємозв'язок між корупцією та порушенням прав людини, адже перша часто стає причиною та наслідком другого, створюючи замкнене коло негативних явищ у суспільстві.

Права людини в контексті протидії корупції мають двоякий характер. З одного боку, корупційні дії безпосередньо порушують фундаментальні права людини, оскільки обмежують рівний доступ до державних послуг, справедливого правосуддя та економічних можливостей. З іншого боку, ефективна боротьба з корупцією неможлива без дотримання та захисту прав людини, зокрема права на справедливий суд, захист приватності та свободу слова. Це створює своєрідний баланс, який необхідно враховувати при розробці антикорупційної політики.

Відзначимо, міжнародне співтовариство визнає нерозривний зв'язок між правами людини та антикорупційними заходами, що відображається у численних міжнародних договорах та конвенціях. Зокрема, Конвенція ООН проти корупції підкреслює важливість прозорості, підзвітності та участі громадянського суспільства у запобіганні корупції. Водночас, Загальна декларація прав людини та інші міжнародні документи з прав людини встановлюють правові рамки, в яких повинна відбуватися боротьба з корупцією. Тільки через комплексний підхід, що поєднує повагу до прав людини та ефективні антикорупційні механізми, можливо досягти стійких результатів у побудові справедливого суспільства.

Стан опрацювання проблематики. Джерельна база дослідження представлена різноманітними науковими працями, які охоплюють проблематику прав людини у сфері запобігання корупції. Використані джерела можна класифікувати за кількома групами. До першої групи належать довідкові видання, зокрема «Юридична енциклопедія» за редакцією Ю. Шемшученка, яка забезпечує термінологічну основу дослідження, формуючи понятійний апарат у сфері прав людини та корупції. Другу групу становлять наукові статті у фахових виданнях, присвячені безпосередньо взаємозв'язку прав людини та корупції. Стаття І. Коржа «Права людини та корупція, як прояв їх порушення» розкриває механізми порушення прав людини через корупційні практики. Праця М. Антонович «Правова культура українського народу в сфері прав людини: історичний розвиток та сучасний стан» надає історичний контекст розвитку правової культури в Україні, що важливо для розуміння сучасних проблем у сфері протидії корупції. О. Синявська у своїй роботі аналізує необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні, окреслюючи прогалини в чинному законодавстві. Третю групу становлять дисертаційні дослідження, зокрема робота В. Довжанина «Засоби адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції», яка містить комплексний аналіз адміністративно-правових механізмів забезпечення прав громадян в антикорупційній діяльності. Четверту групу формують нормативно-правові документи, серед яких особливе місце

займає Конвенція ООН проти корупції, що закріплює міжнародні стандарти захисту прав осіб, які постраждали від корупційних дій, та визначає зобов'язання держав-учасниць у цій сфері.

Метою дослідження є аналіз теоретичних і практичних аспектів реалізації прав людини у сфері запобігання та протидії корупції; виявлення причинно-наслідкових зв'язків між корупційними проявами та порушенням основоположних прав і свобод людини; визначення факторів, що впливають на ефективність механізмів правового захисту осіб, які постраждали від корупційних дій; та розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення і практичних інструментів реалізації прав громадян у антикорупційній діяльності з урахуванням міжнародних стандартів та української правової дійсності.

Виклад матеріалу дослідження. Насамперед відзначимо, у науково-довідковій літературі права людини визначаються як основоположні принципи правового статусу особи. Ці права є природженими для кожної людини, а отже природними та невідчужуваними. Повноцінне існування людини як суспільної істоти неможливе без цих прав, вони виступають необхідним компонентом для громадян, суспільства та правової держави загалом [1, с. 710].

Правовий статус особи в Україні безпосередньо пов'язаний із поняттям прав людини, що фактично є юридичним оформленням положення людини і громадянина в сучасному українському суспільстві. Фундаментом цього правового статусу виступають саме права і свободи особи. Україна, обравши європейський вектор розвитку серед економічно та політично розвинених держав, виконала свої міжнародні зобов'язання шляхом законодавчого закріплення основоположних прав і свобод у Конституції та інших нормативно-правових актах. В українському суспільстві особливо гострою проблемою стали корупційні прояви, які представляють собою негативне суспільне явище, що виражається у протиправному використанні службового становища посадовцями, громадськими та політичними діячами заради особистого збагачення. Корупція не лише становить загрозу національній безпеці та демократичному розвитку України, але й негативно впливає на всі аспекти суспільного життя, руйнуючи універсальні соціальні цінності, зокрема права людини. Корупційні дії призводять до порушення основоположних прав і свобод людини у різноманітних сферах життєдіяльності [2, с. 28].

Згідно з Конституцією України, наша держава визначається як правова, соціальна та демократична. Ключовою характеристикою демократичної та правової держави є функціонування ефективних і реальних механізмів забезпечення прав та свобод людини й громадянина. На думку деяких фахівців з адміністративного права, механізми забезпечення прав і свобод громадян як у сфері антикорупційної діяльності, так і в інших галузях все ще перебувають на початковому етапі формування, що призводить до надзвичайно низького рівня гарантованості реалізації цих прав [3, с. 82].

Результати моніторингових досліджень щодо обізнаності населення з правами людини демонструють низький рівень правової культури та недостатнє впровадження механізмів правового захисту в Україні, попри значну кількість ратифікованих міжнародно-правових документів з прав людини та розвинуту національну законодавчу базу в цій сфері. Більшість українських громадян не ознайомлені ані з міжнародними актами, ані з вітчизняним законодавством у сфері прав людини, примирюючись із розбіжністю між теоретичними положеннями та практичною реалізацією державного захисту прав людини, та не виявляють ініціативи щодо відстоювання власних прав. На сьогодні права людини ще не стали ефективним інструментом обмеження державної влади в Україні [4, с. 77].

Боротьба з корупцією та її попередження є однією з найгостріших проблем сьогодення, оскільки жодна держава у світі не змогла повністю викоринити це явище. В українських реаліях корупція перетворилася не просто на тему для безперервних дискусій, а стала дійсним фактором, що загрожує національній безпеці та конституційному устрою держави [5, с. 120].

В науковій літературі корупцію пов'язують із економічним занепадом держави, посиленням соціальної напруги, поглибленням нерівності та несправедливості в суспільстві, руйнуванням довіри громадян до владних інституцій та погіршенням міжнародного іміджу країни. При цьому часто залишається поза увагою той факт, що корупція підриває універсальні цінності, якими є права людини. Взаємозв'язок між корупцією та порушенням прав людини є очевидним. Наприклад, вимагання хабара за сприяння у вступі до навчального закладу призводить до порушення права іншої особи на освіту. Неможливість працевлаштування без корупційної складової порушує право на працю та право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини. Особливо деструк-

тивний вплив мають такі корупційні прояви як непотизм, фаворитизм і протекціонізм. Зокрема, сприяння «своїм» у захисті неякісної дисертації не лише дискредитує наукову сферу, але й створює умови для появи псевдофахівців, які в подальшому самі порушуватимуть права інших людей на якісну освіту, належну медичну допомогу, гідну працю та повагу до людської гідності. Адже особи, які отримали незаслужені привілеї, звикають до свого особливого статусу. Така практика цинічно принижує справжніх науковців, порушуючи їхні права. Таким чином, одне корупційне діяння породжує інші, створюючи механізм самовідтворення корупції [6].

Корупція становить значну перепону для повноцінної реалізації прав людини. Саме найбільш вразливі категорії населення – малозабезпечені громадяни, пенсіонери, особи з інвалідністю, мігранти та інші – найчастіше страждають від корупційних практик. Абсолютно неприйнятною є ситуація, коли для реалізації своїх законних прав та інтересів людина змушена вдаватися до корупційних механізмів. Між явищем корупції та порушенням прав людини існує очевидний причинно-наслідковий зв'язок, де корупція призводить до порушення прав. Водночас, недостатнє забезпечення прав людини, у свою чергу, створює сприятливе середовище для поширення корупційних явищ [6].

Визнаючи існування законодавчих норм для реалізації прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні, постає логічне питання про причини низької результативності реальної антикорупційної діяльності в нашій державі. Так, В. Ковальчук зазначає, що в конституціях та законодавстві західних країн передбачено ефективний механізм легітимації державної влади, де поряд із уповноваженими органами влади особливу роль відіграє громадянське суспільство, яке не лише безпосередньо формує владні інституції, але й здійснює контроль за їхньою діяльністю [7, с. 96]. Як слушно підкреслює О. Жовнір, успішними в подоланні корупції стають ті держави, які посилюють прозорість влади через розвиток громадянського суспільства та забезпечення свободи слова [8, с. 160]. Отже, проблематику запобігання та протидії корупції в сучасній Україні доцільно розглядати в іншому вимірі – стимулювання розвитку прав і свобод громадян у цій сфері.

Відзначимо, Конвенція ООН проти корупції наголошує на необхідності забезпечення доступу до правових механізмів захисту для осіб, що постраждали від корупційних дій, у кількох статтях. Так, стаття 35 зобов'язує держави-учасниці забезпечити право суб'єктам та особам, які зазнали шкоди внаслідок корупції, ініціювати судові провадження проти відповідальних осіб з метою отримання компенсації. У статті 26 йдеться про встановлення відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення, що особливо важливо для потерпілих, які прагнуть компенсації. Стаття 32 спрямована на захист потерпілих і надання їм можливості висловлювати свої думки та побоювання на відповідних етапах кримінального провадження, забезпечуючи право бути почутими без шкоди для прав захисту. Стаття 34 стосується наслідків корупції та передбачає право держав розглядати корупцію як підставу для анулювання контрактів, відкликання концесій або вжиття інших заходів для виправлення ситуації. Стаття 42 закликає розширювати юрисдикцію щодо корупційних злочинів, зокрема вчинених проти держави-учасниці чи її громадян, усуваючи потенційні перешкоди для судового переслідування правопорушників [9].

Аналізуючи сучасний стан прав і свобод громадян, що реалізуються у сфері антикорупційної діяльності, ми поділяємо позицію, що корупція не є виключно наслідком економічних та політичних проблем. Культурні особливості, ментальність суспільства та специфіка історичного шляху розвитку держави також виступають вагомими факторами, що сприяють існуванню та поширенню корупційних явищ [10, с. 168].

На сучасному етапі реалізація прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції, за твердженням В. Довжанина, характеризується наступними факторами:

низька активність громадян зумовлена недостатнім рівнем правової культури та правосвідомості. Формування антикорупційної свідомості особистості має вирішальне значення, оскільки вона запускає механізм регуляції поведінки людей. Активність громадян є ключовою у взаєминах між державними органами та громадянами, адже без активної діяльності неможлива повна реалізація суб'єктивних прав;

неефективність інститутів самоорганізації (політичні партії, громадські організації) обмежує реалізацію колективних прав у антикорупційній діяльності. В Україні, на відміну від західних країн, не створено незалежних неурядових організацій, які б здійснювали недержавну діяльність із запобігання корупції. Такі організації, як «Трансперенсі Інтернешнл», що діють у 50 країнах

світу, виконують важливі функції: моніторинг діяльності влади, захист прав громадян, забезпечення інформаційної відкритості та просвітницька робота;

відсутність належного інституту підзвітності посадових осіб перед громадянами створює умови для зловживання владою. Механізм декларування державними службовцями майна та доходів потребує вдосконалення через відсутність належного контролю та можливість оформлення майна на інших осіб;

обмежена участь громадськості в законотворчому процесі. Громадяни можуть донести свою позицію до влади лише через звернення: рекомендаційні звернення щодо поліпшення роботи органів влади, адміністративне оскарження, повідомлення про корупційні правопорушення та звернення до суду;

недостатня правова освіта громадян і просвітницька діяльність з питань корупції призводить до відсутності «корупційного імунітету» в суспільстві;

неналежний рівень незалежності преси. ЗМІ відіграють важливу роль у протидії корупції, висвітлюючи корупційні випадки та проводячи незалежні розслідування. Незалежна преса є «лакмусовим папірцем демократії», який оперативно реагує на відхилення посадових осіб від правил поведінки;

низьке матеріальне забезпечення державних службовців і соціально-економічна незахищеність громадян сприяють поширенню корупції. Необхідним є формування системи соціальних гарантій для працівників державного апарату, оскільки вище утримання залучатиме більше порядних людей на державну службу [11, с. 34].

Висновки. Отже, можемо стверджувати, корупція є складним суспільним явищем, що становить серйозну загрозу для прав людини, демократичних інститутів та конституційного ладу України. Між корупцією та порушенням прав людини існує причинно-наслідковий зв'язок: корупційні дії безпосередньо порушують фундаментальні права (на освіту, працю, гідний рівень життя), а недостатній захист прав людини створює сприятливе середовище для поширення корупції. Особливо страждають від корупційних практик найбільш вразливі категорії населення – малозабезпечені громадяни, пенсіонери, особи з інвалідністю та мігранти.

Незважаючи на розвинуту національну законодавчу базу та ратифікацію міжнародних документів, механізми забезпечення прав громадян у сфері протидії корупції перебувають на початковому етапі формування. Це підтверджується моніторинговими дослідженнями, які демонструють низький рівень правової культури та обізнаності населення щодо своїх прав. Більшість українців не ознайомлені з міжнародними та національними правовими актами і не виявляють ініціативи щодо відстоювання власних прав, що перешкоджає ефективній антикорупційній діяльності.

Ключовими факторами низької результативності антикорупційних заходів в Україні є недостатня активність громадян, неефективність інститутів самоорганізації, відсутність належної підзвітності посадових осіб, обмежена участь громадськості в законотворчому процесі, неналежний рівень незалежності преси та низьке матеріальне забезпечення державних службовців. Подолання корупції можливе лише за умови комплексного підходу, що включає посилення прозорості влади через розвиток громадянського суспільства, формування антикорупційної свідомості, створення ефективної системи соціальних гарантій для працівників державного апарату та стимулювання розвитку прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н-П. 720 с
2. Корж І.Ф. Права людини та корупція, як прояв їх порушення. *Інформація і право*. № 4(47)/2023. С. 27–39.
3. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні: навч. посіб. К.: КНТ, 2009. 232 с.
4. Антонович М. Правова культура українського народу в сфері прав людини: історичний розвиток та сучасний стан. *Право України*. 2003. № 12. С. 75–78.
5. Синявська О.Ю. Щодо необхідності удосконалення нормативно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє*. Харків, 2020. С. 120–124.

6. Тимошенко В.І. Корупція як порушення прав людини. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b2b216aa-9132-4de5-9938-715cf717cd4c/content>.
7. Ковальчук В. Про конституційно-правовий механізм легітимації державної влади. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид.* 2010. Вип. 51. С. 96–105.
8. Жовнір О.З. Дослідження протидії корупційним проявам через аналіз окремих функцій державного управління. *Держава і право: de lege praeterita, instante, futura: матер. Між-нар. наук.-практ. конф.* (м. Миколаїв, 27–28 листопада 2009 р.). Миколаїв: Іліон, 2009. с. 159–160.
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
10. Довжанин В.М. Класифікація прав і свобод громадян, які реалізуються у сфері запобігання та протидії корупції. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2015. № 2. С. 167–171.
11. Довжанин В.М. Засоби адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.07. – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2015.
12. Белов Д.М., Белова М.В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2023. С. 47–53.